

INIMESE LUGU „PARADIISIS”

Tõnu Õnnepalu. Paradiis. Tallinn: Varrak, 2009. 200 lk.

Tõnu Õnnepalu „Paradiis” viibib oma lugejate seltsis juba mõnda aega ja pälvib seal tasast sümpaatiat. Laused looklevad piibellikuses, nappide ütluste ja omatahtsi silme ette kerkivate elutõdede pühalikus registris. Pihhi ja ära kuulamise intiimses sidemes tekib „Paradiisi” pretensioonitu lumm, mis tahaks justkui igäühele eraldi kõnelda midagi, millest ometi kellelegi kunagi rääkida pole saadud ja ilmselt ei räägita, sest nüüd on ta räägitud kõigile korruga. Jumalikkude aimav looduse- ja elutunnetus kandub argisesse hetke poeteel või verandatrepil. Just nagu suur haiku. Meenutused kangastuvad õrnade mälukujutistena, mis järjeapanu avanevad ja nõiduslikult endasse kutsuvad. Siit ei lähe nad enam kuhugi ja kõik on kergesti jutustamiseks võtta. Ühe põimingu leiab näiteks lk 64: „Kuigi, nagu Sa näed, on loodus siin selline, et ilmad tulevad rahutult merelt ja dekoratsioon, mille keskele Jumal meid ükskord siia mängima pani, vahetatakse teinekord mitu korda päevas. Nüüd on õhtu selge, kirgas ja klaar ja kaseladvad on nagu taeva klaasile maalitud helendav kaunistus. Ja oli selge hommik ja oli hall udu, mis vonkles kuuskedesse, ja oli hõbedane, kohisev pärastlõuna, kui ma magasin kaldal ja pärast verandatrepil teed jõin.”

Lugejal tekib tunne, et ka tema kuklas on seesama punkt, mille kaudu mõtted ning kõne samasse rütmi hää-

lestatakse, nii et lastakse meelsasti end kaasa haarata ja tekstil omaks teha. Sundimatud sõnad liigutavad mahedate lausete voogusid poeetilise kõiksusetundega. Ja üks „Paradiis” olegi luuletaja ilmumine proosasse. Kes küll jõuaks endasse ammendavalt jäädvustada noid äratõmbeid looduse ringkäikudest, milles kõik on nii elus ja kõnekas, vahest palju enam, kui on „Paradiisi” inimesed, sest nemad jäävad ikka veel kuidagi kaugeks ja väheliikuvaks. See on avatud ja omasoodu tegutsev maailm, võetagu kas või lause hommikupildist: „Päike põles metsa taga valge tulega ja üks kaelustuvi oli tulnud maja juurde hüüdma” (lk 154). Mitme hääsemaks lugemiseks võibki ühte aegu üle lugeda Õnnepalu luulet, sest kohad on samad, nagu ka inimene nende keskel on seesama. Kes tahab, võib võtta raamatu ja minna olustikku koha peale uurima, kaardid ja kujutised fotodel annavad selleks suurepärase võimaluse.

Raamatut tema lihtsas, tahtmatus olekus ei passigi surmtõsiselt klotsideks lammutada. Niisama kaasa õhata jälle ka ei saa. Seepärast pakun „Paradiisist” lähtuvalt mõne tõlgitsuse Õnnepalu varasema proosa taustal. Õnnepalu tööde keskmes on nägemus maailmast ja inimesest üldse, mida nii sagedasti ümbritseb tujutus ja tusk, ent mis siiski on alati peateemaks.

*

Anton Nigov on „Harjutustes” märkinud: „Sest see, mida on võimalik öelda, ei ütle ennast mitte mu ette valmis

mõeldud mõtetes, vaid selles sõnameloodias, sõnakoos, mis koob ennast minu teadmata ja minu tahtmata.”¹ Samast leiame veel kurtmist selle üle, et niisugustes tingimustes ütleb kirjanik kõikide oma tekstidega ikka üht ja sama ja midagi uut pole põhimõtteliselt võimalik kirjutada. Edasi saab minna ainult selles osas, mis puudutab teksti viimistlemist ja täiustamist, aga see toimub alati juba etteantud piirides ega juhata välja kuhugi uue ja parema juurde. „Paradiis” ongi vaadeldav senise mina-kirjanduse lõppu jõudnud tekstina, kus sedalaadi kirjanduse sisemine toiteallikas ja võimalused näitavad oma piire. Mina-kirjandus, kus kandev on subjektiivne kaemus, autobiograafia, esimese isiku perspektiiv, vaatlused, läbielamised, mõtisklused, mis on vabad väljamõtlemise vaevast, sest materjali annab n-õ elu ise, seab subjektiivsuse kirjanduse keskseks mangelavaks ja mõõdupuuks. Selles kujuneb ta olemuslik suhe lugejatega. Isegi siis, kui just nagu autentne mina-häääl osutub samuti fiktiivseks, häälestab teksti seesama muutumatu hingus. Introspektiivne proosa olevat ka üks viimaseid võimalusi kirjandusega tema ajaloolistes mõõtetes suhestuda, sest kõik suur on siin juba sündinud.² Mina-kirjandus on vaba ruum, kus kirjanduslik pinget ei seisne tingimatus suhestumises mis tahes traditsioonihõngulise vormikaanoniga. Pingeallikas on siin kaos ise. Romaan ei ole ohustatud mitte niivõrd dekadentsist, jõuetusest jätkata traditsiooni, vaid tühjust lobast, igapäevakeelest, lõtvusest, suvalisusest, rumalusest, igamehest. Tänapäeva romaan ja avalik kirjandusfoon peab elama mõistelises vaakumis, ilma nähtava orientiiritra, mida loob eklektiline kultuurinorm. See on kultuur, mil-

¹ A. N i g o v, Harjutused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 93.

² Vt Vestlus Tõnu Õnnepaluga. – Vikerraar 2008, nr 12, lk 104–105.

lel ei ole iseendale ühtegi sisulist ootust. Aktsepteeritakse just nagu kõike, aga puudub sellega sammu pidav mõistmine. Hoidutakse põhiväärtustest, sest kõiges kahtlustatakse anonüümseid võimumehanisme, ideoloogiat või represseerivaid mütooloogiaid, mis ühiskonna tumedas tuumas väidetavalt miraaže loovad. Pealesunnitud eelis on skeptitsismi ja relativismi nivelleerival mõttelaadil. Inimene haldab nägemust elust tõrjemehhanismide vahendusel, targutades ja kritiseerides, olles aga salamahti kannustatud hirmust elu olematu tuuma ees. Niisuguses kultuuris domineerib ühtpidi küllus, kõigele noogutatakse, aga see on ka kattevari, kus kultuuri olemust dikteerib tasalülitav müra. Raske on siit tõusta välja, kõrgemale, sest riskitakse enese kustutamisega. Formaalne vabadus, mis on sunnitud tolereerima kaost, terroriseerib salamahti vaimset vabadust, mille püüdlus on alati sisuline, korrastav, vabadust rakendav. Mitte ühtlustav, vaid ühendav. Siduv ja kohustav. Nois tingimustes on Õnnepalu proosa osutunud omas ajas eeskujulikuks, ellujääjaks, tühjusemaailma poeetilises teravustamises kostab Õnnepalu mina-hääältes ka kultuuri häääl. Mitte küll kirjanduse lärmakal eesrindel, vaid lugejate läheduses, elegantsemalt ja vaoshoitumalt.

Alasti subjektiivsus on oma puhtal kujul primitiivne, temas ei ole isikupära, vaid ainult jõud, mis inimest paratamatult tingib ja seeläbi aheldab. Selline subjektiivsus on eksistentsiaalse pessimismi nurgakivi. Subjektiivsuse automatismid – ihad, tungid ja sotsiaalsed käitumismallid – panevad proovile kirjaniku aususe, aga ka julguse, kuivõrd ta suudab tunnistada isiksuse näivust, oma minapildi tingitust, selle naeruväärsust ja tühisust. Elu kulgebki siis tähendusetuse traagikas, mis võtab kõigelt sügavuse ja laotab tüdimust. Meister on see, kes tuleb siit välja

ausama dramatiseeringuga, „tõelähe-
dasema” tekstiga. Hing täitub küll tül-
gastusega, ent siin on ka mina-kirjan-
duse salavõti. Kirjaniku trump on või-
malikult aus edasikanne, mis loob
äratundmist, nende lugejate vaikset
kaasaelamist, kes paratamatult jaga-
vad indiviidis elutseva isiksuse ja maa-
ilma näotust. Subjektiivsus on kirjan-
dusliku rõhu all, ajuti ta veenab, on
huvitav ja oleks nagu varjatud tõendu-
seks selle kohta, mis inimene oma sisi-
mas on. Isiksusest lastakse välja meta-
füüsilist õhku, pääsemaks ligi subjekti
vallanud roidumusele.

Tõnu Õnnepalu proosaloomingus on
keskne ennast lahtikirjutav ja seeläbi
kontaktseks saav mina-isik. Kannatu-
sed elutühjusest ja seda trotsiv, lunas-
tust otsiv kirjutus loob Õnnepalu loo-
mingus tumma lähedust, meiega räägi-
takse, aga ühes sellega kandub meisse
ka paras annus resignatsiooni. Enese-
mõistmine lähtub sageli isekeskis reh-
kendavast, tujukast mõõduvõtust oma-
enda traagilise minakujutluse ja reaals-
ete inimeste vahel, ollakse iseendale
võõras, rahulolematu ja suletud. On ka
äärmustesse kaldumisi, oma sisehääle
ülemäärast survestamist, ei kohkuta
tagasi ramedavõitu pihtimustest ega
ülestunnistustest (meenub romaan
„Raadio”). Need peaksid näitama kirju-
taja suurust, tema üleolekut argielu
äpardustest. Keskmesse asetatud indi-
viidi iseärasused või nõrkused kinnita-
vad „mina” erilisust. Inimesele jääb
tema ausus – õhuaken, milles hall sub-
jektiivsus toimib eristajana, päästva
õlekõrrena. Õnnepalu proosa on kõne-
kas ka eestlase paos peetud vaimse sei-
sukorra mõtestamisel.

Üks vaikivaid kontekste on tänane
elamise aeg ja selle ajalooline horisont.
Nende möödaniku inimeste elud, kes
seda horisonti loovad, saadavad teateid
palju tõelisemast kannatusest, läbiteh-
tud saatustest, mille taustal tühjuse-
tunne maailmast ja inimesest näib

veelgi mannetum. Enesehaletsust ei loo
mitte ülipingeline ajastu- ja hingeelu,
vaid teadvustamata igavus, ajaloolise
väljakutse puudumine, milles just nagu
jäädakse ilma tõelise elu kogemusest.

*

„Paradiis” on tähis kirjaniku teelt.
Kuhu sellel teel liigutakse, pole sellega
otsustatud. Siin tuksub seesama elu-
tunne, mis seni on saanud toitu valda-
valt oma subjektiivsuse ja selles tiirle-
va isoleeritud maailma läbivalgustu-
sest. Aga see isolatsioon hakkab mu-
renema ega represseeri enam tervikut.
Sellega ei lisandu mingit uut kvaliteeti,
vaid seesama maailm avaneb nüüd
justkui uues alguses. Tume äng, mida
põhjustab kõige mõttetuse pidev surve,
kaotab dramaatilisuse. Kirjanik oleks
nagu mõistnud iseenda sõnameloodia
tekkevalemist, seda sõnakudet, mis veel
„Harjutustes” anonüümselt tekstiga
kaasnes. Aga nüüd kõneleb ta teadli-
kult just selle kaudu.

Negatiivne on „Paradiisis” taandu-
nud. Aja paine, vanaduse tulek ja mine-
viku kangastused osutuvad ühtäkki
kergenduseks: „...ainult selle läbi, et
me mäletame, mis oli, kõike seda rasket
ja tumedat, me saame näha, kuidas
kõik on helde ja kirgas ja kerge” (lk 33).
Teisenemine on nähtav isegi Õnnepalu
viimati ilmunud luulekogu „Kevad ja
suvi ja...” valguses, kus vananemine
ja aja pöördumatus saavad oma põhi-
toonid veel inimlikust mõistmatusest,
saadetuna juba tuttavast tühjustun-
dest. Aeg ei ole enam tundmatu ning
kaose teenistuses olev vaenulik jõud.
„Paradiis” on mälupeil, mis ei survesta
olevikuhetke möödaniku anonüümse
paratamatuse ja käest lastud võimalus-
tega. Selles on nüüd meedium tõeliseks
suhteks omaenese eluga, mille kaemus
võtab jumaliku silmitsuse mõõtme.
„Paradiis” meenutab ärkamist unest,
mida kunagi magatud ei ole. Tõnu
Õnnepalu read „Uni, mille eluaegne

vang ma olen, / sest ma ei saa temast ärgata”,³ saavad värske tähenduse mineviku helge jäljena, kus ei ole enam metafüüsilist ajalikkuse vaeva. Siin on tasahilju virgumise lugu, mis ilmekalt koondub epiloogis, näiteks lause: „Aga see oli sinine kevadine õhtu ja ma seisin seal trepi peal ja tundsin esimest korda, et mina olen tõesti mina ja et mul on minu elu, mitte teiste teha” (lk 188).

Teravdatud tunnetuse sisemine suurus ei seisne selles, et temast saadakse targaks ja vägevaks, sest ergastunud inimene kogeb ka iseenese nõrkusi võimendatult. Önnepalu tekstides on kirjanik ise teravdatud tunnetuse võrdkuju, kelle kapseldumistes, igavuses ja resignatsioonis on palju kordi tõelist elu reedetud, ka inimesi iseenda lähedusest, ent ikka ja jälle on saadud andeks. Tunnistada tõde iseendas on peenem kunst kui näidata turu peal oma alastust. Subjektiivsus vabaneb: põletik paraneb, lepib ajaga ja näeb äkitselt olemusliku. Midagi polnudki kaaludel, midagi polnudki karta. Ilmutus, mille tulemata jäämine pidevalt pettumust tõi, jääbki tulemata. Ja mis siis, sest mis peakski ennast ilmutama? Maagiline ei lasku „Paradiisis” kusagilt teispoolsusest, vaid on asjusse põimitud algselt. Kirjaniku häält toidab üha vähem ümbritseva maailma segadik. Ja üks armastusel ole sellega palju pistmist.

*

Maagiline, hirmudest lõhestamata tunnetuse võrdpilt on kirja pandud raamatu lõpus (lk 193), kus poest toodud pii-

³ T. Ö n n e p a l u, Enne heinaaega ja hiljem. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005, lk 175.

mapakid ja leib satuvad ühes tulijaga valguse, pimeduse ja hämaruse kolmainu sisse, milles saab kogetud ilmajõudude turvaline tuum. Eelviimaselt leheküljelt võib lugeda: „Aga hämarusse sa lähed sisse ja oled seal sees, ja hämarus kasvaks nagu sinussegi, nii et midagi pole karta” (lk 192). Elumõistmine täitub rahuga, abstraktsusest juhitud ängi kõrvale tekib sisuline, loomulik mõõde, mis maandab tühja kannatuse ja tunneb ära iseenda: kõik on hea ja õige. Nii siin kui ka sealpool. Ollakse tavaline. See on religioosse mõistmise nähtamatu tsoon, mille püsivust ei garanteeri tõelaused ega meeles peetavad tarkused. Tee siia pole kättesaadav sinust väljaspool, miski ei vahenda seda. Mõistmine ei sõltu enam ühekordsest silmapilgust ega tähenda kõiksuse tunnetamisest tekkinud müstilise ekstaasi paratamatut möödumist, sest sellega oleks ta oma sisimas ikka veel ängi teenistuses. Mõistmine on vaba subjektiivsuse ajutistest virvendustest ega kaota oma jõudu piiratud tunnetusse.

See võiks olla „Paradiisi” väljakutse oma lugejale. Raamatu sügavama olemuse nähtavus on seotud lugeja ja tema kultuuriga, ent see olemus ise on sõltumatu mööduvast aktuaalsusest avalikkuses. „Paradiis” on religioosse oleku vaikiv vahendus, mina-viskluse loodetav lõpp. Mitte pühalik hääbumine, vaid võimalus millekski uueks tulevikus, sest elu ikka veel kestab.

JOONAS HELLERMA

EMPAATILINE HÄÄL JA MÖTLEJA ÜLESANNE

Hasso Krull. Paljusus ja ainulisus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. 215 lk.

Üks Hasso Krulli artikleid iseloomustavaid jooni on laiahaardelisus: isegi tema arvustused ei piirdu kunagi üksnes vaatlusaluse teksti või kunstiteose kirjeldamisega, nagu seda meie kriitikas sageli kohtab. Krull asetab arvustatavad objektid alati laiemasse konteksti, õigupoolest piiritlebki algul enamasti laiema tasandi (nt žanri, kultuuri-voolu, traditsiooni), millesse käsitletav autor ja ta teos mõtiskluse käigus dünaamiliselt sulanduvad (vt nt vaatlusaluses kogumikus artikleid „Rudimentaarne püha”, „Patsifistlik eepos ja kirjanduslik sõda”). Laiahaardeliste sünteeside kaudu tõusevad nii Krulli artiklid kui ka nendes vaadeldavad tekstid päevakajalisusest kõrgemale, ülenevad. Sageli pole kogumikust lugedes aru saadagi, et Krulli tekst on ilmunud mõne konkreetse raamatu arvustuse-na, samavõrd tihti avavad Krulli vaatlused mõnes lihtsaks peetud autoris uusi ja keerukamaid kihte (mõlemad aspektid on kogumikus eriti hästi esil „Auraalse Contra” puhul). Ometi ei mõju Krulli loodud teoreetilised seosed vägivaldsete konstruktsioonidena ega diskursuse käiamisena, sest esiteks valitseb Krulli tekstides teoreetiline paljusus, teiseks tasakaalustatakse laiahaardelisi seoseid detailirohkusega, lähilugemisega (vt nt „Lapsena televisioonis”).

Käsitluse laiahaardelisus ei ole Hasso Krulli käekirja ainus tunnusjoon, ehk mitte isegi talle kõige omasem joon. Alustasin sellest, sest mulle tundub vajalik rakendada Krullile omast avarat vaateviisi ka tema enda raamatu arvustamisel. „Paljususe ja ainulisuse” kui raamatu kohta on eraldi võttes

väga raske üldse midagi öelda, mis poleks meie kultuuriruumis ringlev kliše – on ju Krull kuidagi rahulikult, ilma suurema kärata tõusnud nii luuletajana kui ka esseistina klassiku positsioonile. Kõik on Krulli esseid lugenud ja/või tema ettekandeid kuulnud: kirjutab hästi, veenvalt ja mõõdukalt, loob uudseid seoseid, kaevab välja ning aktualiseerib pooleldi unustatud autoreid (nt Jaan Kruusvall, vt „Ajakohatud viivitused”), sünteesib eri kultuure, sh vanu uskumusi ja moodsat popkultuuri. Kõik need väärtused ilmsesid juba Krulli esimeses lühiesseede kogumikus „Katkestuse kultuur” (1996) ning on jätkuvalt kohal „Paljususes ja ainulisuses”, mõni rõhuasetus on mõistagi ajapikku muutunud. Näiteks sisaldab viimane kogumik varasemast vähem kujutava kunsti käsitlusi, õigupoolest ainult ühe, kuid see-eest ülimalt olulise: „Rudimentaarne püha” (lk 14–25) tõlgendab ajatust vaatevinklist Raul Meele näitust „Vita aboriginum” ning selle ümber puhkenud päevakajalist skandaali. Samuti on teada ning vaatlusalusest teosest ka näha Krulli üha süvenev huvi vana suulise kultuuri vastu. Selle tõlgendusliini teetähiseks võib pidada pikemat esseed „Loomise mõnu ja kiri” (2006).

Krulli esseed on liiga tihedad, et oleks mõtet neid siinkohal ükshaaval või rühmiti käsitlema hakata. Ehk oleks paslik küsida, milles seisneb Krulli tõlgendava hääle omapära, tema populaarsus, tema fenomen? Üritan seda fenomeni iseloomustada laiemalt kui üksnes vaatlusaluse esseekogumiku põhjal. Etteruttavalt võib öelda, et Krulli fenomeni omapära ei tule otsida mitte küsimusest, mill est ta kirjutab (kuigi ka selles valdkonnas toimib kindlasti kaalutletud valik, Krull ei kirjuta kõigest, mis kätte satub), vaid

ennekõike küsimusest, kuidas ta kirjutab. Eelnevalt sai esile toodud juba üks Krullile omane tunnus: tema esseid läbiv sünteesiv laiahaardelisus. Kuid tema kirjutamisviisi põhitunnuseks on hoopis empaatilisus. Järgnevalt vaatleme selle tunnuse paari kihti.

Kuulamine ja eikellegi vaikne hääl

Võtame vaatluse alla viisi, kuidas Krull tõlgendab oma arvustustes-artiklites kirjanikke ja kirjandusteoseid (samad reeglid kehtivad ka kujutava kunsti või helikunsti tõlgendamise puhul). Esiteks tuleb öelda, et ta kõneleb ennekõike asjast, mitte iseendast. Isegi kui tema kirjutistesse lipsab sisse isiklike kogemuste kirjeldusi (nt „Foucault ja ennustamiskunst”), siis jääb alati mulje, et see leiab aset n-õ asja huvides. Mainitud omadus pole eesti kriitikas üldlevinud, kuid mitte ka Krullile ainuomane. Krulli teksti teeb eriliseks viis, kuidas tekstile endale sõna antakse, täpseid ja huviäratavaid kirjeldusi ning tsitaate kuhjates – ma nimetaksin seda teksti intensiivseks kuulamiseks. *Kuula, kui huvitav lugu või luule, kuulata* – nii kõnetab Krulli essee lugejat. Samal ajal tuleb öelda, et Krull ei kirjuta pelgalt tundlevas stiilis, on ju tema käsitlused kuulsad eruditsiooni, huvitavate seoste ning laiahaardeliste üldistuste poolest. Kas ei peitu siin vastuolu, kas ei tühista teooria kuulamist?

Teiseks tulekski esile tõsta teooria omapärast rolli Krulli artiklites. Võiks öelda, et teooria roll pole tühine, kuid jääb heas mõttes tagasihoidlikuks. See tähendab, et Krulli kirjanduse või kujutava kunsti tõlgendused ei ole teoreetilised laamendamised, diskursuse demonstrotsiooninõnemised. Krull ei ole teadlane. Teooriat doseeritakse natuke, kusjuures Krulli esseedes teostub säärane menetlus: tähelepanelik kuulamine toob teksti(de)st välja oma-

pärase, sageli ka veidra läbiva tunnuse (nt *veider objekt* Jaan Kruusvalli puhul, vt lk 111–115) ning selle tunnuse seletamiseks laenatakse kusagilt teooriast mõni kontseptsioon (nt *auraalsus* Contra seletamiseks, lk 126 jj või *arhitekt* Valdur Mikita seletamiseks, lk 137 jj; varasemates raamatutes on kasutatud *ülevuse* mõistet Peeter Sauteri tõlgendamiseks, *skisoanalüüsi* Kivisildniku mõistmiseks, seostatud Hando Runnelit *postmodernismiga* jne).¹ Mõnikord piiratakse Krulli esseedes tähelepaneliku kuulamisega ning kuuldu asetamisega autori loominguga terviku taustale ning jäetakse teooria üldse rahule (vaatlusaluses kogumikus vt „Lapsena televisioonis”; „Absoluutse läheduse võimalikkus”).

Sellega teooria omapärane roll ei piirdu. Veel tuleks öelda, et Krulli artiklites-arvustustes on teooria alati kirjanduslike tekstide või kunstiteoste teenistuses. Teoorial on positiivne roll, täpsemalt öeldes teose omapära võimendav roll, sest Krull vaatleb palju ka teoseid, mille omapäraks on mingi eriline negatiivsus, eitus. Kui Krull käsitleb klassikut, siis toob tema käsitus sageli esile mingi ootamatu aspekti või seose (nt Runnel ja postmodernism, Liiv kui marginaal „Katkestuse kultuuris”). Veelgi paremini ilmneb Krulli kirjutuse toetav funktsioon nendes artiklites, kus ta käsitleb vähetuntud või lihtsakoeliseks peetud autoreid (nt Kivisildnik 1990. aastatel, Contra, Kalju Kruusa) – siin võiks Krulli teoreetilist tööd võrrelda televisioonis korraldatavate muutumismängudega, kus stilisti-

¹ Hasso Krulli menetluse tagasihoidlikkuse näitlikustamiseks võiks lugeda tema Jaan Kruusvalli tõlgendavat esseed „Ajakohatud viivitused”, mille IV osas (lk 115–117) hiilib vabanduste saatel sisse psühhoanalüütiline tõlgenduskeel, ning võrrelda loetut nt Jaanus Adamsoni psühhoanalüütiliste kirjandustõlgendustega (vt J. Adamsoni 2004. aastal ilmunud kogumikku „Läbi-rääkimised”).

de abiga luuakse ka igale hallile hiirekesele või peletisele huvitav ja talutav imago. Krullil õnnestub säärane töö paremini kui telesaadetes, samal ajal ei kaldu ta äärmustesse. Olen kindel, et samamoodi nagu Hans Christian Andersen võis kirjutada igast sukanõelast muinasjutu, võiks Krull teha igast grafomaanlikust soperdisest empaatilise ja teoreetiliselt huvitava arvustuse, aga seda ta ei tee. Ehk annabki just mõõdu tunde säilitamine, vestluspartnerite väljapeetud valik Krulli kirjutistele klassiku staatusse tõusmiseks vajaliku tõsiduse, eristades teda andekatest kõigesõoja-tüüpi esseistidest, nagu Kivisildnik või Vaapo Vaher.

Kui võtta kaks eelnevat tähelepanekut kokku, siis võib kolmandaks öelda, et viis, kuidas Krull kirjandust ja kunsti tõlgendab, on alati sõbralik ning empaatiline. Ma ei kujuta ettegi, milline oleks Krulli kirjutatud sarjav arvustus, samuti ei kujuta ma ette, mil moel Krull kirjutamiseks objekte valib: kas ta läheb valikutes alati kindla peale välja või jätab igavate tekstidega kokku puutudes arvustuse kirjutamata. Empaatisus ei kasva kunagi mõõdutundetuks promomiseks, Krull ei kasuta oma kirjutistes hea ja halva kunsti esteetilisi kategooriaid. Ta esseed lihtsalt kuulatavad, juhtides meid tagasi vaadeldava teose juurde: *vaata, kui huvitav!*

Neljandaks ning antud mõttekäigu lõpetuseks pöördun lühidalt „Paljususe ja ainulisuse” avaessee „Isikupärane hää” ja luuletaja ülesanne” poole. Krull kõigutab mainitud essees Charles Bernsteinile tuginedes arusaama luuletaja häälest kui ühe isiku, subjekti, autori häälest. Luuletaja hää on isikupärane isiku algupärase tähenduses – see on hää, mis tuleb maski tagant (lk 9) –, isik kui *persona*, mask. Nick Cave'i mõrvaballaadi analüüsi kaudu jõutakse järeldusele, et luuletaja hääles sisaldub eikellegi hää, toimub paljuhääln häälestamine (lk 10). Luule

tühistab kindlate isikute hääled, alustades luuletaja enda häälest, avades võimaluse jõuda teisele kommunikatsioonitasandile (lk 13).

Kui minu eelnevad tähelepanekud märki tabavad, siis pole liialdus öelda, et Krulli esseed on ennekõike poeetilised tekstid. Teoreetiline tasand on esseede luulelist häälestavat funktsiooni kattev simulaakrum, mis meelitab lugejat kaasa mängima: avanema luules kõlavatele hääle paljususele.

Mõtleva ülesanne: eetilisus

Eelnevalt välja toodud ennast taandav eikellegi hää iseloomustab neid Krulli tekste, mis suhestuvad tihedalt kunstija kirjandusteostega. Kuid Krulli loominguks leidub ka teistsuguseid esseid. Esiteks tuleks esile tuua kultuuriloolisi üldistusi, enamasti mõne muutuse kohta Eesti kultuuris või ühiskonnas. Kõige rohkem leidub selliseid tekste „Käestuse kultuuris” (nt „Humanism ja valgustus”, „Kirjanduse pudenemine”, „Nüansimeele kriis”); „Paljususes ja ainulisuses” on selliseks esseeks „Supermodell ja vagabund” (lk 46–52). Kahtlemata paeluvad üldistused publikut, Krulli üldistuste täpsuse ja prohvetlikkuse üle ma siiski siinkohal spekulerima ei hakka.

Kolmandat tüüpi tekstidena võib esile tuua hoiakulise, normatiivse alatooniga kirjutised globaalsetest ja ühiskondlikest suhetest. Krull on kirjutanud rohkesti ka n-õ päevakajalisi esseid, kõige rohkem Sirbis. Erinevalt varasematest esseekogudest on mitu programmist hoiakulist artiklit jõudnud ka „Paljususe ja ainulisuse” kaante vahele.

Ka ühiskondlike protsesse käsitlevaid esseid iseloomustab laiahaardelisus: probleemide käsitlemisel ei piirdu Krull riikliku või rahvusliku perspektiiviga, vaid jõuab globaalsete, humansete ja ökoloogiliste aspektideni. Üksikuid

esseid vaadeldes võiks Krulli vaateid iseloomustada pluralismi, kollektiivse anarhismi, etnofutu-multikultu-traditsionalismi ja süvaökoloogia mõistete abil, kuid üritagem iseloomustada Krulli agendat tervikuna. See pole kerge ülesanne, sest Krull ei esita oma seisukohti filosoofilise süsteemina. Ometi võib Krulli normatiivsete esseede kohta öelda, et mõtlemise ülesanne on eetiline. Kuid mida see tähendab?

„Paljususe ja ainulisuse” põhjal vastates oleks õige pöörduda kõigepealt artikli „Teise-eetika ja fundamentalismi ummik” (lk 68–71) poole. Krull kritiseerib seal teravalt Lévinasi judaismi-loengutes avalduvat monoteistlikku fundamentalismi ning formuleerib essee lõpus eetika põhiülesanded: inimese vastutus kogu eluslooduse ees, erinevate kultuuride, usundite ja rahvaste olemuslik võrdsus (lk 71). Seesama respekt, mida kogeme Krulli kirjandusarvustuste puhul, laieneb kõigele elavale. Järgnevates esseedes vaadeldakse läbi eetikaprisma eraldi loomade kohtlemise ja autoriõiguste probleeme (lk 72–80), kuid ei esitata eetika põhiülesannete toetamiseks pikemaid moraalifilosoofilisi põhjendusi.

Krulli eetilise hoiaku mõistmiseks oleks paslik pöörduda tema 1995. aastal kirjutatud essee „Moodsa eetika poole”² juurde. Selles essees tutvustab Krull feministliku mõtleja Nel Noddingsi *hoole eetika* kontseptsiooni ning näib seda pooldavat. Hoole eetikas pole esiplaanil kontraktualismile omased indiviidi universaalsed õigused, vaid universaalne *vastutustunne* maailma suhtes. Üldistagem siit: Krull on kriitiline mis tahes filosoofilise reegli-eetikateooriate suhtes, tema eetika on tunde-eetika.³

² http://www.seit.ee/agenda21/EA21/3_16eetika.html

³ Meenutagem, et lääne eetikateooriad eeldavad eneseküllase ratsionaalse subjekti olemasolu, kuid Krulli intellektuaalseteks

Krull mõistab seda, mida kutselised eesti filosoofid ei taha mõista: paljususe maailmas ei saa eetikat enam filosoofilis-ratsionaalse argumentatsiooni abil levitada. Valitseb immuunsus teooriate suhtes. Samamoodi, nagu kriitiku vaikne eikeegi-häääl ütleb: *vaata, kui huvitav*, lausub ainult veidi valjem eetiline häääl: *vaata, teised kannatavad, loomad piinlevad, kõik hävineb meie käte vahel. Hooli, teeme midagi.*

Kuid Krull mõistab veel midagi. See, kes seisab keset nihilismi väärtusetut kõrbe, ei suuda eetilist hääält kuulda, ta on hirmul ja lõplikult lagunemas. Tahtmata taandada Krulli viimase kümnendi vana usu uurimist pelgalt eetikaalaseks tööks, ei saa selle töö eetilist telge kuidagi alavääristada. Meie kultuuri kosmoloogilise aluse uurimine (lk 186) ei käi Krullil kindlasti mitte arhiveerimise nimel, siin peitub potentsiaal vanade traditsioonide elustamiseks ja nüüdisajastamiseks, et inimese ainsateks valikuteks poleks fundamentalismi ummik ja nihilismi kõrb. Vähemalt eeposele „Meeter ja Demeeter” viidates võib öelda, et nii luuletaja häääl, poetilise kriitika häääl kui ka eetiline häääl koonduvad sellesse ülesandesse. Hääli on palju, kuid nende kokkukõlas heliseb isegi veidi prohvetlikkust.

LEO LUKS

lätetekes on muuhulgas poststrukturealism ja psühhoanalüüs: ka inimene on paljusus. Tunde-eetika ei ole samal ajal mingi pseudoteoreetiline lähenemine, nagu näitab kas või Noddingsi hoole eetika olemasolu. Ka mitmed teised lääne mõtlejad (nt Emmanuel Lévinas, Alain Badiou) näevad postmetafüüsilises situatsioonis ainsa võimalusena rajada eetika mingile algsele tundele, häälestusele.

AVARDADES DIALOOGI: MORGENSTERNIST MIHKELSONINI

Eneken Laanes. Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 9. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 206 lk; Eneken Laanes. Lepitamatud dialoogid. Subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis. Oxymora 6. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2009. 327 lk.

Eneken Laanese doktoriväitekiri „Lepitamatud dialoogid: subjekt ja mälu nõukogudejärgses eesti romaanis” uurib kolme väljapaistvat taasiseseisvusaegset romaani – Jaan Krossi „Paigallendu”, Ene Mihkelsoni „Ahasveeruse und” ja Emil Tode „Piiririiki” –, et näidata, kuidas need osalevad ühismälu ning isesuse loomisel.

Lahendamaks võetud ülesannet, loobub väitekiri kirjanduse ülimuslikust asendist. Selle asemel asetab ta kujutlusliku kirjanduse dialoogi teiste diskurssidega. Kuigi Eneken Laanes ei väida, et kirjandus tunneb maailma paremini kui teised lähenemisviisid, rõhutab ta kolme käsitletava romaani keskset tähtsust tänapäeva Eesti ja tema rahva enesepildi mõistmisel. Selline käsitlus, mis vaatleb korraka mitmeid diskursse või seda, kuidas „kirjandus neid endasse võtab, kordab ja ümber kirjutab” (lk 7; 11),¹ pakub huvitavaid kriitilisi vaatepunkte ning kultuurilisi analüüse, seda eeskätt valitsevate põhinarraatiivide kohta Eesti kollektiivsest ja põlvkondlikust mälestusest või rahvuslikust isesusest. Nende hulka kuuluvad nii heroiline lugu – Eesti tagasipöördumine Läände, baltisakslased kui igavene „teine” – kui ka kinniskujutelmad rahvuslikkuse ja

¹ Esimene leheküljenumber viitab TÜ kirjastuse, teine UTKK väljaandele.

keele osast eestlaste meie-pildi kujunemisel nõukogude ning varasel nõukogudejärgsel perioodil.

Laanese arutluskäigu loogika toetub kehtestavate kõnetegude ehk performansiooni teoreetiku ja poststrukturealistliku filosoofi Judith Butleri ning väljapaistvate kultuurimälu ekspertide Aleida ja Jan Assmanni töödele, aga peamiselt siiski Mieke Bali mõistekesksele ehk kultuuriliste objektide erialadevahelisele analüüsile. Väitekirjaniku meelest nõuab töö metodoloogia ja eriline vaatlusalala „vähemalt kõige üldisemat ettekujutust nõukogudejärgse Eesti mäluksuurist ja identiteedidiskurssustest” (lk 35; 54) ning selle esitamist.

Antud alused pakuvad uurimusele selge profiili, kusjuures mõjub avavalt, et Laanes ei keskendu ainult kirjanduslikele tekstidele, vaid pöördub kõigepealt politoloogide ja etnoloogide tööde poole, piiritlemaks nõukogudejärgse diskursi kontuure (lk 35–42; 54–63). See tekitab küll mõningase keerukuste taandamise ohu, mistõttu dissertatsioon võib sattuda vastuollu omaenese eesmärgiga vältida dihhotoomiaid ja viljeleda avaramalt mõistetud interdistsiplinaarsust. Näiteks, kas ei ole liigne lihtsustus eeldada, et tagasitulek Lääne-Euroopasse oli kõigi ühine soov? Loomulikult on Läände tagasipöördumise diskurss tähtis, isegi keskne arutlusteema nõukogudejärgse Eesti kultuurimälu jaoks. Sama tähtis on aga asjaolu, et mõned kirjanikud, intellektuaalid ja väljapaistvad kultuuritegelased, nagu Jaan Kaplinski, Uku Masing või Veljo Tormis, muutsid Eesti suhte Lääne-Euroopaga mitte nii väga ühemõtteliseks juba nõukogude ajal. Kas nende panus ei ole osa nõukogudejärgsest mäluksuurist? Selle mõõtme tunnistamine viiks Eesti ja Euroopa keeru-

liste suhete rikkamale lugemisele, valgestaks tundlikumalt väitekirjas vaadeldud romaane ning hajutaks nõukogude ja nõukogudejärgse Eesti vahele tõmmatud põhimõttelist eraldusjoont. Viimane tundub olevat mõneti suvaline ja konfliktis väitekirjas üldisemalt omaks võetud suhtelisuse hoiakuga. Kas Jaan Krossi „Paigallend” on tõesti nii põhjalikult erinev näiteks tema „Keisri hullust” (1978), nagu seda doktoritööst võib järeldada? Timotheus von Bock ja Jakob Mättik, kaks Jaan Krossi rahvusvaheliselt kõige tuntumate ajalooromaanide tegelast, vastustavad ilmekalt sellist selget demarkatsiooni. Tõtt-õelda võib väita, et „Keisri hull” tervikuna kujutab rahvuslikku, ühiskondlikku, keeelist ja poliitilist piirideületamist. Selles mõttes kujundab see romaan, vähemalt teataval määral, varakult ette Emil Tode „Piiririigi” kriitilist lähet ja kurvi. Oluline on, et Tode isesusdiskurss ulatub kogu oma tõsiskindluste vaidlustamises siiski kaugeemale, nagu ka Laanes õigustatult välja toob: „...näitan, kuidas jutustaja end loob, mitte määratledes end olemasolevate identiteedikategooriate abil, vaid püüdes rääkida endast neist kõrvale hiilides” (lk 45; 68).

Uurimuse esimeses peatükis asetatakse Krossi „Paigallend” arenguroomaani traditsiooni (lk 56–58; 87–91) ja väidetakse, et „Kross kasutab kujunemisromaanide paradigmat selleks, et leida sümbolset vormi neile kogemustele, mida tõi endaga kaasa II maailmasõda” (lk 57; 89). Sellega laiendab Laanes tahtmatult oma väitekirja ajalist ulatust, kasutades mõistet, mille loojaks on üks Eesti kultuurilise ja koloniaaljaloo väljapaistvaid esindajaid. Nimelt välmis termini *Bildungsroman* Johann Karl Simon Morgenstern (1770–1852), filoloogia, esteetika ja retoorika professor *Kayserliche Universität Dorpat*’i juures, nagu Tartu ülikooli tema eluajal nimetati. See ajalooline mõõde

äratab ellu ulatusliku ja rikka seostevõrgu, mis hõlmab nii ülikooli esimest kuraatorit Friedrich Maximilian Klingeri (1752–1831) ja saksa intellektuaalide abistavat rolli Eesti kultuuriloo kujundamisel kui ka *Bildungsroman*’i kui Saksa „eritee” (*Sonderweg*) kirjanduslikku ilmingut, mis modernismi eraldi rajal sillutas teed fašismile.²

Laanese järgi kasutab Kross arenguroomaani väljendamaks Eesti kogemust II maailmasõjast (lk 57–58; 89–90) ja 1945. aasta ei tähistanud eestlaste jaoks mitte uut algust, vaid hoopis uusi repressioone (lk 82; 127). Morgensterni nägemus arenguroomaanist ei ühildu hästi kasvamise ja küpsemise arusaamaga, nagu see muutub hiljem valitsevaks meie ettekujutuses žanrist ja sellega seotud erikontseptsioonidest. „Tema jaoks,” kirjutab Tobias, „ei vaata *Bildungsroman* mitte sissepoole, oma fiktsionaalse protagonistiga arengu peale, vaid väljapoole, tegeliku maailma ja publiku arengu suunas”.³ Kui tahes kaugenev see võib ka paista Krossi palju vahetumast kritikast Eesti puudumise kohta Lääne-Euroopa ühismälus, võib Morgensterni *Bildungsroman*’i mõista kui üleskutset, nii-õelda baltisakslase poolt: „teist” mitte maha vaikida, vaid teda tunnustada.

Oma õige ärgitavas käsitluses Tode rahvusvaheliselt tuntuima teose kohta näitab Laanes veenvalt, kuidas „Piiririik” on kriitiline 1980. aastate Euroopa intellektuaalse maastiku suhtes, millest püütakse lõpuks eemalduda. Siin näitlikustab olulist mõistevõrku tegelane Franz, keda kütkestab vaimselt Derriida ja kes imetleb end kui prantsuse filosoofia tähtsate idioomide valdajat

² T. Boes, On the Nature of the Bildungsroman. Translation, with a critical introduction, of „Über das Wesen des Bildungsromans” (1819), by Karl Morgenstern. – PMLA 2009, Vol. 124, N° 2 (March), lk 647.

³ T. Boes, On the Nature of the Bildungsroman, lk 648.

(lk 168; 264–265). Väitekirja viimase peatüki järelendus on paljuski võlgu dekonstruktsioonile, mis on Derrida pärandi süda, ja Euroopa diskursile, mida Tode tekst aga nähtavalt tõrjub. Laanes arutleb, et Tode romaani jutustaja pöördub mineviku poole, et põgeneda oma olevikust ja jäikade binaarsete mõistete abil konstrueeritud enesemääratlustest: „Seda, kes ollakse olnud, tuletatakse pigem meelde selleks, et vabaneda omaenda Euroopa ihast ja koos sellega ka enese mõistmisest idalääne vastanduse raames” (lk 183; 287). Kui säärane lugemine esindab klassikalist derridalikku käiku, siis on see ühtlasi väitekirja naasmine Euroopa juurde, mida Tode tekst püüab hüljata.

Hoolimata väikestest vastunäidetest on tegemist innustava dissertatsiooniga – eriti silmas pidades selle kontseptuaalset ulatuvust, loetavust, ülesehi-

tust ja mõttelist sügavust –, mis haarab avaralt üle tavapärase erialalise praktika. Autor on nähtavalt suurepärase õpetlane, kes valdab väga hästi teemat ja evib tõhusat annet seostamiseks keerulisi ideid või paigutamaks kirjanduslikke tekste edukalt nende laiemasse sotsiokultuurilisse ning teoreetilisse konteksti. Kuid mis kõige tähtsam: Laanes aitab veenvalt kaasa projektile, milles ta osaleb koos selliste teostega nagu Mihkelsoni „Ahasveeruse uni”, mida paljud peavad tänapäeva Eesti parimaks romaaniks. Ta soovib „oleviku ja tuleviku vabastamist mineviku kummitustest, et seda oleks võimalik teistsugusena kujutleda” (lk 144; 225).

THOMAS SALUMETS

Ingliskeelsest käsikirjast tõlkinud
ARNE MERILAI

MÖTTEVOOLUDE LÄTETE VÄLIMÄÄRAJA

20. sajandi mõttevoolud. Toimetanud Epp Annus. (Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid.) Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 974 lk.

Tegu on teosega, mis koondab endasse möödunud sajandi peamisi mõttelugusid. Mõttelugu on juba pealkirjas avatud „voolu” metafooriga. Niiviisi tekib tahes-tahtmata kujutlus mõtete liikumisest voolusängis, mis on kord kitsam, kord laiem ning kus erinevad voolud kohati ühinevad ja kohati hargnevad. Mõistagi on igal voolul oma läte, mõtleja, kellest see suund alguse sai või kes seda omal originaalsel moel edasi arendas. Selliseid lätteid või mõjukaid mõtlejaid, keda kogumikus eraldi peatüki näol tutvustatakse, on kokku 36, mõttevoolusid endid tuleb kokku 10. Igaüks, kes neid arve näeb

või kes seda raamatut on käes hoidnud, tõdeb kohe, et ära on tehtud väga suur töö. Sellest koguteosest rääkides on sageli eriliselt rõhutatud tööka, et raamatu on kokku pannud ning kirjutatud enamjaolt noorema põlvkonna kirjutajad, kes on tihti tublisti nooremad nende vaatlusaluste mõtlejate peateostest, kui teose ilmumisaastat pidada selle sünniajaks. Minu teada on mitmele noorele autorile sinne peatükk ühtlasi esimene mahukam publikatsioon. Seda suurem kiitus saagu osaks teose koostajatele eesotsas toimetaja Epp Annusega, sest lisaks eestikeelsetele käsitlustele nõnda paljudest mõtlejatest anti selle raamatuga noortele võimalus, mis on ühtlasi nõudlik ülesanne, kirjutada põhjalikult ühest või teisest neid puudutanud mõtlejast.

Eesti meedias on seda raamatut tutvustatud kui ülevaadet XX sajandi filo-

soofilisest mõttest.¹ Seda ütleb ka teose ingliskeelse kokkuvõtte avalause. Päriskõne sellise asjaga siiski tegu ei ole. Ehkki enamiku käsitletud autoritest võib lugeda filosoofide sekka, on peatükke pühendatud ka kultuuriteoreetikutele ja psühholoogidele. Selle mõistmiseks, miks just sedalaadi teos on kokku pandud, antakse võti raamatu eessõnas, kus on üles tunnustatud, et projekti käigus selle eesmärk mõnevõrra muutus. Kui algselt oli koostajatel ambitsioonikas kava tuua esile filosoofia mõju XX sajandi kultuurile, siis lõpuks kogumiku koondatud tekstid analüüsi sellisele tasemele enamasti siiski ei küündi, piirdudes üksikute mõtlejate seisukohade ülevaadetega. Eessõnas antaksegi märku selle plaani luhtumisest: „hüpped kultuurisfääri jäävad pisteliseks ja põgusaks” (lk 7). Kui mõtleja seostest kirjanduse ja muude kultuurivaldkondadega üldse juttu on tehtud, siis on piiratud ühe-kahe lõiguga teda käsitleva peatüki lõpuosas. Meeldivaks erandiks on siin Nietzsche, Bergsoni, Sartre'i ja Irigaray peatükid, kus vaadeldakse pikemalt vastava autori mõju kirjandusele ning teistele kultuurivaldkondadele. Ilmselt oligi esialgne kava liiga ambitsioonikas. Selleks et põhjalikult ja asjatundlikult käsitleda mõne mõtleja mõju kultuurile, tuleb peale selle mõtleja olla hästi kursis ka erinevate kultuurivaldkondadega ning suuta veenvalt näidata, et oletatav mõju põhineb just nimetatud mõtleja ideedel ega pärine mõnest muust allikast. Vastasel korral esitatakse analüüsi asemel vaid põgusaid assotsiatsioone. Eessõnas vihjatakse, et selline raamat ilmub edaspidi. Vaadeldav teos valmistab niisiis ette pinda põhjalikumale

analüüsile. Esimese sammuna aga piisab täiesti mõtlejate endi tutvustamisest, ning nagu raamatu mahust näha võib, on see ülesanne täidetud eesti kultuurikontekstis pretseedendituses. Selle eest väärivad raamatu koostajad kindlasti suurt tunnustust.

Esitatud võti aga avab raamatu juures veel teisegi tahu. Algne kava paistab olevat üks peamisi tegureid, mis määras ära raamatusse pääsenud mõtlejate valiku. On vaieldamatuid suurkujusid, nagu Nietzsche, Freud, Kierkegaard ja teised, kelle koht sellises ülevaatlikus kogumikus ei saa olla kahtluse all. Kuid nende järel tuleb terve rida väiksema mõjuga mõtlejaid, kelle seast tuleb nii või teisiti teha valik. Ning valikust on näha, et eelistatud on pigem selliseid mõtlejaid, kelle puhul võiks eeldada teatavat mõju kultuurile või, veelgi kitsamalt, kirjandusele. Nõnda on kogumikust välja jäänud mõnigi võimalik kandidaat, kelle mõjuks piirneb eelkõige filosoofiaga. Seega tundub, et kui algseks kavaks oleks olnud pakkuda ülevaadet XX sajandi filosoofiast, siis oleks käsitletud mõtlejate ring olnud ehk mõnevõrra teistsugune. Teine valikut mõjutanud tegur, millele raamatus ka osundatakse, on see pragmaatiline asjaolu, et mõne mõtleja käsitlemiseks ei leidunud eestikeelset kirjutajat. Kui aga vaadata neid nimesid, kes oleksid võinud raamatus olla, ent sinna ei jõudnud, siis tundub mulle, et kirjutaja võinuks siiski leida. Pigem on tegu just selle algse ambitsioonika plaani mõjuga.

Millised mõtlejad oleks võinud raamatus leiduda veel lisaks või siis mõne tutvustatud mõtleja asemel? Kui oleks lähtunud kavast anda ülevaadet XX sajandi filosoofia mõjukatest mõtlejatest, siis nii sisuliselt kui ka eluaja poolest oleks tingimata tulnud käsitleda põhjalikult Edmund Husserlit (1859–1938), Gottlob Freget (1848–1925) ja ehk ka Franz Brentanot (1838–1917),

¹ Erandiks on Märt Väljataga, kes juhib tähelepanu sellele, et suurte filosoofide ning kultuurile oluliste mõtlejate rida ei pruugi tingimata kokku langeda. Vt M. V ä l j a t a g a, Palju huvitavaid mõtteid. – Sirp 9. X 2009.

kellest lähtusid nii analüütiline kui ka kontinentaalne filosoofia. Arusaamatu on ameerika pragmatismi käsitluse puudumine, iseäranis asjaolu taustal, et on peetud tarvilikuks kirjutada sellistest veidratest ideedest nagu peenisekadedus või fallogotsentrism. Julgen arvata, et nii Charles Sanders Peirce (1839–1914), William James (1842–1910), John Dewey (1859–1952) kui ka hiljem sama mõttevoolu sängis liikunud Richard Rorty (1931–2007) ja Hilary Putnam (1926) on XX sajandi mõtet mõjutanud rohkem kui nimetatud mõttepärlid. Kõigi nende filosoofidega tegeletakse ka Eestis, mis näitab, et valiku võtmeks oli siiski esmajoones autorite lähedus kirjanduse, kunsti ja muude kultuurivaldkondadega. Eessõnas märgitakse, et välja on jäetud teadusest lähtuvad mõttesuunad. Arvatavasti selektab see teadusfilosoofide nagu näiteks Karl Popperi või Thomas Kuhni puudumist, kuid see ei seleta analüütilise filosoofia nõrka esindatust, sest analüütilise filosoofia „alusmudeliks” (lk 7) ei ole teadus, vaid pigem keele või mõistete analüüs.

Epp Annuse kirjutatud sissejuhatusest jääb mulje, nagu oleks analüütiline filosoofia XX sajandi mõtteloos võorkeha, mida on raske paigutada sisseharjunud narratiivi. Analüütilist filosoofiat mainitakse alles sissejuhatuse eelviimasel leheküljel paari lausega, justkui tunnistades, et ta on *ka* olemas, kusagil seal kontinentaalse filosoofia vastas, ning märgitakse, et ta on jäänud kultuurikaueks „oma loogikataotlusega ning teadusliku täpsusega” (lk 27). Tunnistatakse küll analüütiliste filosoofide huvi keele vastu, ent sealt liigutakse kohe edasi Bourdieu, Žižeki ja Badiou juurde. Kujutan ette, et kirjandusteadeuse vaatevinklist just niimoodi võibki paista. Ent filosoofiakateedrist kaedes on pilt vastupidine. Žižek, Fanon, Bhabha, Lacan ja teised tulevad harva kõne alla, kui üldse. XX

sajandi filosoofia peavoolus aga sõnavad kindlalt Bertrand Russell (1872–1970), Rudolf Carnap (1891–1970), W. V. O. Quine (1908–2000), Peter Strawson (1919–2006), Michael Dummett (1925), David Lewis (1941–2001) ja Saul Kripke (1940), kellest mõttevoolude kogumikus eraldi käsitlusi ei ole. Wittgenstein ja Davidson, kellele on raamatus pühendatud individuaalsed peatükid, kuuluvad vaieldamatult sellesse ritta, ehkki Wittgenstein on analüütilises filosoofias kui mõttevoolus üsnagi erandlik ja eraldiseisev mõtleja. Erialakirjanduses arutletakse täiesti tõsimeeli ka selle üle, kas Wittgensteini üldse võib pidada analüütiliseks filosoofiks. Wittgensteinist kirjutavad Peeter Selg märgib samuti, et sõltuvalt käsitluse kontekstist võiks Wittgensteini klassifitseerida ka mõne teise filosoofilise suundumuse alla. Seevastu kolmas filosoof, keda siin on peatüki vääriliseks peetud, Arthur Danto, on küll tuntud kunstifilosoof, ent analüütilise filosoofia põhinimedele sekka ma teda ei asetaks. Analüütilise filosoofia kesksuse rõhutamise näol ei ole tegu isiklike sümpaatiade küsimusega, vaid tõsiasjaga, et just ülal loetletud mõtlejad on kõige tugevamalt mõjutanud ühte XX sajandi filosoofia peavooludest, mis on vaieldamatult analüütiline. Minu jaoks kinnitab see arvustuse algul mainitud tõdemust, et seda koguteost ei saa pidada XX sajandi filosoofia ülevaateks või vähemalt ammendavaks ülevaateks. Pigem on see käsiraamat kirjandusteadlasele või kultuuriteoretikule, keda huvitab, mida kujutavad endast need -ismid ja millised on nende mõtlejate vaated, mida kultuurinähtuste analüüsil aeg-ajalt mainitakse.

Õnneks leevendavad nimetatud filosoofide puudumist kobaratesse kogutud autorite tutvustustele eelnevad ülevaated. Nõnda näiteks teeb Husserlist päris põhjalikult juttu Tõnu Viik oma fenomenoloogia ülevaates ning ka ana-

lүүtilise filosoofia tutvustuses, mille on kirja pannud Peeter Selg, mainitakse enamikku selle valdkonna peamistest figuuridest. On selge, et oma piirid seab raamatule ka selle füüsiline maht. Kuid igasugune mõistlik maht on 974 leheküljega juba selgelt ületatud: väga raske on seda raamatut lugeda mõnes muus asendis kui ontlikult laua taga istudes. Märksa lugejasõbralikum oleks olnud see anda välja näiteks kolmes *circa* kolmesajaleheküljelises köites. Ka võimalikule murele, et sellisel juhul oleks köiteid ostetud üksnes valikuliselt, leidunuks rohtu: kolm köidet oleks võinud müüki paisata komplektina, nagu toimiti näiteks Robert Musili peateosega.

Kui pilk raamatu füüsilise vormi juurest sisu poole pöörata, siis püüan hinnata raamatut selle lugeja seisukohast, kelleks on arvatavasti inimesed, kes ei tegele professionaalselt filosoofiaga, üliõpilased nende seas. Sellisele lugejale võib mõttevoolude raamatu peatükk olla mõne mõtleja seisukohtade esimeseks ülevaateks ja selleks puhuks võib see raamat olla liiga raske. Esiteks ei saa seda teost pidada päris esmatutvuseks filosoofilise ja teoreetilise mõttega, sest eeldab lugejalt juba filosoofiliste ideedega pikitud teksti lugemise oskust. Teiseks kasutatakse väga palju uusi mõisteid, mõningaid neist eesti keeles isegi esmakordselt. Ehkki neid enamasti küll lühidalt ka seletatakse, eeldatakse järgmiste mõttekäikude tabamiseks, et lugeja neid mõisteid juba valdab. Ehk on see osalt möödapääsmatu, kui arvestada ülesannet hõlmata ühe peatüki raames mõtleja peamisi vaateid ja mõttekäike, kuid lugemise kiirus ja ladusus kannatab selle all nii või teisiti. Ka asutakse mõnes peatükis kohe „asja juurde” ilma pikema sissejuhatuseta. Iseäranis on see tunnuslik näiteks eksistentsialismi voolu all käsitletud mõtlejate (eriti Sartre'i ja Kierkegaard'i) peatükkidele.

Et nende mõtlejate mõistekasutus ning arusaamad on üsna omapärased ning raskesti jälgitavad, on tulemuseks läbitungimatu ning tihe tekst, mille puhul on raske mõista, keda on nähtud selle lugejana: vähikule on see nähtavasti liiga keeruline, asjatundjal aga pole enam tarvidust ülevaate järele.

Arvustuse võrdlemisi piiratud mahu tõttu ei ole mul võimalik keskenduda konkreetsetele peatükkidele või asuda detailsesse vaidlusse selle viisi üle, kuidas mõnda mõtlejat on tutvustatud. Selle asemel esitan ühe üldise tähelepaneku filosoofiast kirjutamise kohta, mida kohati illustreerib ka käesolev kogumik. Nimelt peab filosoofilise ja muu teoreetilise mõtte tutvustaja suutma astuda oma ainesega vestlusse. Kui seda ei sünni, siis jääb tutvus ja tutvustus pelgalt kõrvaltvaataja rolli. Analüüsimise või mõttekäikudele väljakutsete esitamise asemel piirduakse kirjeldusega. Selline kõrvutatav käsitlusviis on omane näiteks Epp Annuse sissejuhatussele. Oma objektile lähenetakse assotsiatiivselt, seostades ühte mõtlejat teisega sarnasuse või erinevuse alusel, kuid ei tungita sügavamale, nende sarnasuste või erinevuste juurteni. Assotsiatiivse lähenemise tõttu jätab üldpilt filosoofiliste suundumuste arengust esiteks mõnevõrra meelevaldse maigu ning teiseks jääb mulje, justkui seisnekski filosoofia -ismide valikus ning nende kombineerimises: -ismid võitlevad üksteisega millegi pärast, kord neid segatakse omavahel kokku, kord üks -ism takerdub ning teine kerkib esile. Ülevaatlikkust taotlevas sissejuhatuses on selline lähenemisviis ehk isegi omal kohal, kuid samasugust pelka ideede reastamist, mitte nende sügavat analüüsi võib märgata ka mõnes teises peatükis. Selline lähenemine on tunnuslik pilgule, mis vaatab filosoofiat kõrvalt, esitades mõttesuundade välimääraja väliste, kaudsete tunnuste alusel, süüvimata -isme moodus-

tavate ideede loodud loogiliste võimalikkuste ruumi ega argumentatsiooni, mis neid ideid toetab.

Et arvustust veidi positiivsemas võtmes lõpetada, siis mainin ära ka selle, mis teose juures meeldis. Mulle pakkusid lugemislusti iseäranis peatükid, mis käsitlesid mõtlejaid, kelle kohta mu senised teadmised olid üsna katkendlikud, või mõtlejaid, kellega on viimane kokkupuude jäänud aastatetagusesse kooliaega. Sellega seoses tõstaksin esile süstemaatilist ülevaadet pakkuva peatüki Heideggerist (autor Eduard Parhomenko) ja Bergsoni peatüki (Margus Ott). Lugemiselamust pakkusid veel ka asjatundlikud ülevaated fenomenoloogiast (Tõnu Viik) ja marxismist (Jüri Lipping), Hent Kalmo ülevaade

Oswald Spenglerist ning Andrus Tooli Wilhelm Dilthey käsitus. Mälestusena algsest kavast kaardistada mõttevoolude mõjutusi kultuurile on mõnes peatükis toodud ära ka vastava mõtleja või mõttevoolu seosed eesti kultuuris toimunuga. Ei saa märkimata jätta, et need lõigud olid raamatu põnevaimate seas, kas siis seetõttu, et mitmed säärestest seostest pole olnud laiemalt teada, või seetõttu, et nad näitlikustavad seda, kuidas eesti kultuur on lasknud ennast mõjutada sellest, mis toimus XX sajandi mõtlemise kõige abstraktsemates sfäärides.

BRUNO MÖLDER